

Od rokopisa do tiska

Avtorica besedil: Nina Vošnjak, Mestni muzej Ljubljana.

Strokovni pregled: dr. Irena Žmuc, Mestni muzej Ljubljana. Oblikovanje: Ivan Mitrevski.



Grafika, ki prikazuje, kakšne so bile tiskarne nekoč.
Avtor grafike je Theodor Galle. Foto: Narodni muzej Slovenije.



Do iznajdbe tiska se je pisana beseda širila s prepisovanjem. Opravilo je bilo zahtevno in dolgotrajno, izdelava ene knjige je trajala več mesecev. Rokopise so navadno prepisovali v samostanih, v posebnih prostorih, imenovanih skriptoriji. Delo so si razdelili menihi. Nekateri so bili mojstri v kaligrafiji, drugi odlični iluminatorji. Besedila so bila namreč okrašena in so pogosto vključevala tudi ilustracije.

Sodobno tiskarstvo je izum zlatarskega mojstra Johanesa Gutenberga. Uporaba premičnih črk, ulitih iz svinca, je omogočila hitrejše in cenejše širjenje zapisov. V povezavi z Gutenbergovim izumom obstaja legenda, ki pripoveduje, da je Gutenberg pri mojstru naročil lesorez, ki naj bi ga naslednji dan odtisnil. Lesorezec je izrezljano leseno ploščo z besedilom postavil na okno, čez noč pa si je mačka na njem brusila kremplje in eno črko odlomila s podlage. Obupani lesorezec ni imel časa, da bi naredil nov izdelek, zato je kar tega, nekoliko poškodovanega, izročil Gutenbergu. Ta pa je spoznal, da premične črke pomenijo velik napredek za tisk. Prva knjiga, ki jo je Gutenberg natisnil, je bila Biblija. Tisk s premičnimi črkami so 400 let pred Gutenbergom sicer poznali že na Kitajskem in uporabljali najprej premične črke iz gline, potem pa tudi izrezljane iz lesa, kosti in kovin.

Prvi natisnjeni primerki besedil, knjig ali slik se imenujejo inkunabule ali prvotiski. Incunabula je latinska beseda za plenice in v prenesenem pomenu označuje rojstvo tiska. Ohranjeni dokumenti so zelo redki in dragoceni, mednje pa štejemo vse tiske, ki so bili izdelani do leta 1500. Prva tiskarna na slovenskih tleh je začela delovati šele konec 16. stoletja, zato pri nas hranimo samo inkunabule, ki so nastale v tujini.

Stari dokumenti so ohranjeni v redkih izvodih in predragoceni, da bi lahko dopustili njihovo uničenje ali izgubo. Življenjsko dobo vsebine teh dokumentov lahko podaljšamo z razmnoževanjem originalov. Takšne tiskane kopije imenujemo faksimili in reprinti. Faksimili skušajo čim natančneje posnemati original takšen, kot je, in vsebujejo tudi napake, madeže, poškodbe ipd., ki so v originalu. Cilj reprinta pa je vir kopirati tako, da je končni izgled čim bolj popoln. Faksimili in reprinti omogočajo, da so stari rokopisi in tiski dostopnejši širšemu krogu ljudi. Pogosto so izdani v omejenih nakladah, posamezni izvodi pa so včasih tudi oštevilčeni, kar jim daje v očeh zbiralcev večjo vrednost.

Tiskanje knjig je več stoletij potekalo enako. V tiskarni so besedila iz svinčenih črk v besedilo sestavljali črkostavci, meter pa je poskrbel, da je vsebino primerno grafično oblikoval. Besedilo je nato pregledal lektor in popravil morebitne napake, vlagalec pa je v tiskarsko prešo vlagal sveže pole papirja. Tiskarski mojster je na razporejene svinčene črke nanese barvo, kar je storil s posebnim pripomočkom, imenovanim tuf. Izdelan je bil iz pasje kože, saj ta nima por in barva tako ni pronicala skozi luknjice v usnju. Mojster je nato črke prekril z okvirjem, v katerega je bil vložen papir, in s pritiskom tiskarske preše naredil odtis. Pole papirja so nato odnesli v knjigoveško delavnico, kjer so jih sešili in knjigi dodali platnice. Včasih je knjiga ostala brez njih, odvisno od tega, koliko denarja je imel naročnik na razpolago za izdajo knjige.

V modernih tiskarnah tisk knjige poteka s tiskarskimi stroji v velikosti avtobusa, tiskarji pa jih upravljajo preko računalnikov. Moderna tehnologija je tisk pohitrila in pocenila ter knjigo

naredila dostopno vsakomur. Danes nastanek knjige ni nujno povezan s tiskom; e-knjige lahko bereš kar preko računalnika ali pa poslušаш zvočne knjige.

Izum tiska je omogočil, da je bila knjiga natisnjena v enem dnevu in v več izvodih. Tisk je omogočil hitrejše in lažje širjenje novic, izumov in znanja. Knjige so postale cenejše in dostopnejše, pismenost pa se je počasi širila tudi med srednjim slojem, meščanstvom.

Prvo tiskarno v Ljubljani, ki je bila hkrati tudi prva na območju celotne današnje Slovenije, je ustanovil Janž Mandelc leta 1575. Istega leta je bila v njej natisnjena prva knjiga, *Jezus Sirah*. Delo je iz Stare zaveze Svetega pisma prevedel Jurij Dalmatin. Tiskar je tu natisnil okoli 30 knjig, njegovi tiski pa spadajo med velike redkosti. Tiskarna je delovala samo šest let, saj so Mandelca izgnali iz mesta in tiskarno zaprli. Ljubljana je morala na novo tiskarno čakati skoraj sto let!

VIRI:

- Golob, N.; Rupert, M.; Svoljšak, S. (2017). **Črna umetnost v barvah. Natisnjene in naslikane upodobitve v prvotiskih Narodne in univerzitetne knjižnice**. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Ilich, I. (2004). **Pota knjige**. Ljubljana: DZS.
- Reisp, B. (1993). **Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem, Janez Mandelc**. Zgodovinski časopis 47, 4, 509–514.
- Hering, A. Blog Kitana. **Uroš Resnik: Črni umetnik - grajski tiskar**, 13. 10. 2017. Dostopno na: <https://bit.ly/33IJdqD>
- Spletna stran Narodne in univerzitetne knjižnice. Dostopno na: <https://www.nuk.uni-lj.si/zbirke/inkunabule>
- Janez Resnik, osebna komunikacija, avgust 2019.